

Goed doen

*Onderzoek naar de invloed van maatschappelijke veranderingen op de
bronnen van het goede*

Aangeboden aan:
Prof. Dr. H. Tieleman
Subfaculteit Godgeleerdheid
Universiteit Utrecht

*Scriptie ter afronding van de
Masteropleiding theologie en kerk*

Michiel van Blanken
Studentnummer 0100889
1 oktober 2009

Inhoudsopgave

	Blz.
Voorwoord	
1. Inleiding	1
2. Wat is goed doen	5
3. Ideeën over de ideale orde	9
Wat is orde?	10
Economische orde	11
Welke gevolgen heeft de manier van ordenen op goed doen?	13
Civil society	13
Sociaal kapitaal	15
4. Waar komen ideeën over de ideale orde vandaan?	19
Cultuur	19
Moraalfilosofie	20
Moraal als middel van zwakkeren	20
Moraal uit eigenbelang	22
Moraal als middel om te overleven	22
Religie	24
Psychologie – vier typen sociale relaties	27
5. Slotbeschouwing	
Veranderingen die van invloed zijn op de bronnen van het goed doen	29
Afname sociaal kapitaal	29
Emancipatie	31
Rol van religie als het gaat om goed doen	32
6. Conclusie	36
Literatuurlijst	39

1. Inleiding

In Nederland bestaan veel stichtingen en andere organisaties die andere mensen willen helpen. Zo zijn er stichtingen die mensen om de hoek een handje willen helpen zoals de vrijwilligerscentrales die in veel steden bestaan en ook de voedselbanken die sinds een aantal jaren weer voedsel uitdelen aan de mensen, in stad of dorp, die dit goed kunnen gebruiken. Maar ook zijn er stichtingen die zich inzetten voor de medemens over de grens. Deze stichtingen en organisaties zijn er in veel verschillende soorten en maten. Er zijn kleine, plaatselijke stichtingen die het veelal moeten hebben van de inzet van een kleine groep vrijwilligers. Maar er zijn ook grote organisaties zoals bijvoorbeeld het rode kruis, die een groot netwerk van vrijwilligers en donateurs hebben.

Het goede doen was in het verleden misschien voorbehouden aan de kerk. Er zijn veel initiatieven geweest en ze zijn er nu gelukkig nog, die vanuit de kerk werden opgezet of door de kerk werden ondersteund. Nu spelen de kerken nog steeds een belangrijke rol op het gebied van het omzien naar de mens. Maar daarnaast zijn er ook vele organisaties die geen religieuze achtergrond hebben en die vanuit een algemeen menselijke visie (humanistische visie) opkomen voor de minder bedeelden in de samenleving. De vraag is hierdoor gerechtvaardigd waar het goed doen vandaan komt.

In deze scriptie ga ik op zoek naar de invloed van maatschappelijke veranderingen op het goed doen van mensen. Een maatschappelijke verandering zoals bijvoorbeeld de secularisatie die met name in West Europa ervoor zorgt dat steeds minder mensen op zondag bij elkaar komen. Maar een andere belangrijke verandering is de individualisering. Om te onderzoeken welke effecten deze ontwikkelingen hebben op 'goed doen', zal ik eerst uitzoeken wat goed doen is en waar het vandaan komt.

Waar komt 'goed doen' voor de medemens vandaan? Is dit een diep verlangen wat alleen bij sommige mensen aanwezig is? En zo ja, waar komt dit verlangen dan vandaan? Of is het een opdracht die gegeven is vanuit een bepaalde levensbeschouwing? Of voelen we ons schuldig omdat we het zelf zo goed hebben, dat we ook iets voor een ander willen doen? Of krijgen we zelf misschien een goed gevoel wanneer we iets voor een ander kunnen doen? Of zijn er nog andere redenen te noemen waarom mensen goed doen? In deze scriptie zal ik deze vragen onderzoeken.

Om een beeld te krijgen van de verschillende soorten stichtingen heb ik van de site www.goededoelen.nl¹ van een aantal organisaties wat gegevens gehaald. Deze heb ik hieronder in de kaders weergegeven. Het gaat om Kerk in Actie, Jantje Beton, Stichting Actie Calcutta en Stichting Natuur en Milieu. Kerk in Actie is een organisatie met een duidelijke religieuze grondslag. De andere organisaties zijn dat niet. Jantje Beton heeft aandacht voor de kinderen dichtbij. CAS heeft aandacht voor kinderen ver weg. En de Stichting Natuur en Milieu heeft weer een heel ander terrein van zorg.

Kerk in Actie helpt en deelt haar inspiratie. Kerk in Actie biedt directe hulp in noodsituaties, maar draagt ook structureel bij aan projecten voor mensen en kinderen in moeilijke omstandigheden. Hulp moet mensen helpen op eigen benen te staan. Niet voor even, maar voor altijd. Kerk in Actie gelooft dat God mensen in beweging zet, dat de bijbel mensen inspireert om te kiezen voor liefde, vrede en gerechtigheid. Dat geloof wil Kerk in Actie delen met anderen. Zowel ver weg als dicht bij huis. Kerk in Actie kan haar werk alleen doen dankzij de lokale kerken en donateurs in Nederland. Zij maken het Kerk in Actie mogelijk om over de hele wereld christelijke kerken en lokale organisaties te steunen met gerichte en concrete projecten.

Jantje Beton komt op voor de speelkansen van alle kinderen in Nederland. Bijvoorbeeld door belangenbehartiging in Den Haag en in overlegstructuren. Of met het SpeelruimteActiepakket, waarmee een buurt zelf in actie kan komen voor betere speelvoorzieningen. Maar ook door organisatie van de collecte en loterij, waarbij scholen en verenigingen de helft van de opbrengst kunnen gebruiken voor eigen spelmateriaal. De meeste aandacht van Jantje Beton gaat echter uit naar de kwetsbare kinderen in ons land. Kinderen uit aandachtswijken, uit gezinnen die onder de armoedegrens leven of probleemgezinnen. Kortom, kinderen voor wie zorgeloos spelen nooit vanzelfsprekend is. Juist voor deze kinderen steunt Jantje Beton duizenden speelprojecten per jaar, van trapveldje tot circusworkshop, van een ontspannen dagje uit tot een kijkje achter de schermen van het bedrijfsleven.

¹ www.goededoelen.nl 20-05-2008, op deze site is een goede doelen gids geplaatst, waar goede doelen die voldoen aan het CBF-keurmerk zich presenteren.

Stichting Actie Calcutta

Nog steeds moeten rond 300 miljoen mensen in India toekomen met minder dan 1 € per dag. Met dit inkomen hebben de ouders geen geld om hun kinderen naar school te laten gaan, nee erger, de kinderen moeten al heel jong gaan werken om in de basislevensbehoeften te voorzien. SAC zet zich sinds 1968 in voor de ontwikkeling van de kansarme kinderen in het bijzonder van de inheemse stammen. Het werkgebied van SAC ligt in Kolkata (oude naam Calcutta) en de drie deelstaten Jharkhand, Orissa en West Bengalen die tot de armste gebieden van India gerekend kunnen worden.

Veel kinderen in deze regio zijn verstoken van onderwijs. Zo'n 60% is analfabeet. Kinderarbeid komt op grote schaal voor, zij moeten al op zeer jonge leeftijd zelf de kost gaan verdienen.

Scholing is het middel om de armoedecirkel te kunnen doorbreken. Het geeft toegang tot beter betaald werk, versterkt het zelfvertrouwen en maakt mensen bewust hun situatie te verbeteren.

Stichting Natuur en Milieu

Het tegengaan van klimaatverandering gaat niet vanzelf. Het landschap vrij houden van wegen en bedrijventerreinen ook niet. Daar zijn goede ideeën en heldere besluiten voor nodig, vaak van overheden of bedrijven. Natuur en Milieu komt met haalbare en creatieve voorstellen, en praat mee over de besluiten. Invloed uitoefenen aan de onderhandelingstafel, vóórdát het te laat is. Dialoog is daarbij ons sleutelwoord. Als het nodig is voeren we actie of vragen de rechter om een uitspraak. En we roeren ons in het maatschappelijk debat. Als onafhankelijke organisatie maken wij ons sterk voor de natuur en het milieu. Voor nu en in de toekomst.

Wat opvalt bij bovenstaande voorbeelden is dat de motivatie voor het werk wel uit de omschrijvingen te halen is, maar het wordt niet expliciet genoemd. Alleen bij Kerkinactie kunnen we zeggen dat er wel een verantwoording wordt gegeven voor de motivatie, namelijk dat God mensen inspireert iets te doen voor anderen. Bij de overige organisaties lijkt het werk gebaseerd op een bepaald recht, bijvoorbeeld het recht van een kind op onderwijs of op spelmogelijkheden.

Maar ook al is het zo dat er onrecht of armoede in de wereld is, waarom moet ik als individu daar dan iets aan gaan doen? Wat motiveert het individu om in actie te komen. Zoals blijkt uit bovenstaande voorbeelden kan dit een religie zijn. Het kan ook zijn dat er een recht geschonden wordt, waardoor iemand in actie komt.

In het eerste deel van deze scriptie ga ik verschillende opvattingen weergeven van mensen die op zoek zijn naar het goede leven. Dit zijn vier portretten van mensen die zich op de één of andere manier inzetten om hun eigen leven zo goed mogelijk in te richten. Bij de één betekent dit ook de zorg voor anderen en bij een ander juist helemaal niet. Deze portretten geven een goed inzicht in de verschillende typen personen die we in onze huidige samenleving tegenkomen.

Vervolgens wil ik verder gaan op deze opvattingen van individuen en deze een plaats geven binnen de ideeën over de ideale orde. In dit hoofdstuk komt onder andere aan bod wat orde inhoudt en wat er geordend moet worden en hoe we dit dan doen.

In het vervolg ga ik dieper in op deze vragen door te zoeken naar de achterliggende ideeën wanneer het gaat om de ideale orde. Waar komen deze ideeën vandaan. Is dit uit de filosofie, uit de biologie of uit de theologie en welke rol speelt cultuur hierin.

Als laatste wil ik ingaan op een aantal grote veranderingen die in de wereld zichtbaar zijn, zoals bijvoorbeeld individualisering, maar ook secularisering. Welke invloed hebben deze veranderingen op de bronnen van het goede?

2. Wat is goed doen?

Wat voor de één 'het goede doen' is kan voor de ander misschien veel te ver gaan en voor weer een ander bij lange na niet ver genoeg. Is het goede doen bijvoorbeeld het goede doen voor mijn naaste, het goede doen voor de mensen in de gemeenschap waarin ik woon of het goede doen voor mensen aan de andere kant van de wereld? Wat is goed doen? Wanneer doe ik goed? Is het subjectief en dus voor iedereen verschillend wat goed doen inhoudt of kunnen we er wel bepaalde richtlijnen voor opstellen? Allereerst zal ik verschillende opvattingen over goed doen weergeven en zelf een definitie geven van goed doen. Vervolgens zal ik aangeven wat het terrein is van goed doen, waar goed doen plaatsvindt.

verschillende opvattingen

In 'Habits of the Heart'² laat Bellah verschillende mensen aan het woord die aangeven wat voor hen succes betekent. De eerste die aan het woord komt, een man genaamd Brian, geeft aan dat hij het een tijd lang belangrijk heeft gevonden om carrière te maken en dat daar ook al zijn tijd in ging zitten. Dit had te maken met zijn idee van succes hebben. Succes was stijgen op de maatschappelijke ladder en carrière maken bij het bedrijf waar hij werkte. Werkweken van zestig uur waren geen uitzondering en ook op de zaterdag was hij vaak op de werkvloer te vinden. Dit ging ten koste van zijn familielevens en van zijn gezin. Na een scheiding kozen zijn kinderen ervoor bij hem te blijven. Hierdoor werd dit het belangrijkste in zijn leven en dat heeft een grote verandering teweeg gebracht. Hij kon het werk nu beter loslaten en hij hoefde niet meer zo nodig zestig uur per week te werken. Hij ging inzien dat zijn gezin voor hem het belangrijkste is en hij zag ook in dat hij dit in het begin van zijn carrière verkeerd heeft ingeschat.

Een ander verhaal vertelt over een man, Joe genaamd, voor wie succes een heel andere betekenis heeft. Hij zegt dat succes niet gaat om wat een individu kan halen uit zijn of haar gezin en gemeenschap, maar wat het individu kan geven aan zijn of haar familie of gemeenschap. Hij heeft altijd gewoond in Suffolk, in tegenstelling tot de eerste man die in verschillende plaatsen heeft gewoond op zoek naar succes. Succes is voor hem iets kunnen doen voor zijn familie en de gemeenschap waarin hij woont. Bij het 250 jarig bestaan van Suffolk had hij dan ook graag geholpen met het organiseren van de festiviteiten, maar hij werd niet gevraagd. Nadat de eerste activiteit geen succes was, werd hij alsnog gevraagd en heeft hij samen met de andere comitéleden gezorgd voor een feest wat nooit meer vergeten zal worden. Een citaat van Joe over zijn stad: "I was born here. My father set up the athletic

² Bellah R.N. et al., Habits of the heart, *Individualism and commitment in American life*

program at Suffolk High. Friendship alone with the people would keep me here. We will always stay here. It is my home.”³ Een kanttekening die Bellah hierbij plaatst is dat Joe veel van zijn stad houdt, maar dat deze stad wel sterk is veranderd. De mensen die er wonen zijn veel forensen die in Boston werken. Deze mensen wonen niet in Suffolk omdat ze zoveel van de stad houden als Joe, maar ze wonen er omdat het handig is. Ze hebben niet de binding met de stad die Joe heeft en de meeste mensen hebben hier ook geen behoefte aan.

Het derde verhaal is het verhaal van Margaret Oldham. Zij is begin dertig en therapeut. Ze heeft van haar ouders meegekregen dat het belangrijk is hard te werken en ook eer in het werk te hebben. Ze vindt het belangrijker dat ze zichzelf ontwikkeld dan dat ze zich inzet voor een gemeenschap. Ook geeft ze aan dat ze niet verantwoordelijk is voor de handelingen van anderen. Gevraagd of ze niet verantwoordelijk is voor wat haar man doet, zegt ze dat ze dat niet is. Voor haar kinderen geeft ze toe dat ze misschien wettelijk wel verantwoordelijk is, maar dat ze toch ook in zekere zin verantwoordelijk zijn voor eigen handelen. Ze hecht dus grote waarde aan persoonlijke verantwoordelijkheid. Hieronder verstaat ze het handelen als een volwassene en niet kinderachtig verwachten dat een ander jou problemen op zal lossen. Het goede ontstaat volgens haar doordat ieder mens duidelijk communiceert wat zijn of haar wensen zijn. Doordat iedereen zijn of haar persoonlijke interesses nastreeft ontstaat er een evenwicht. Iemand die denkt in termen als ‘het gemeenschappelijke goed’ zal niet ver komen in onze maatschappij zo denkt zij.

Het vierde en laatste verhaal is het verhaal van Wayne Bauer. Deze man zou de opvatting van Margaret Oldham tot op zeker hoogte delen, dat een mens zijn of haar eigen weg moet vinden en een breuk moet maken met conventies die er leefden binnen zijn of haar familie en binnen de traditie waar hij of zij is opgegroeid. Maar Brian is hier niet mee opgegroeid, maar hij is er zelf achter gekomen dat de normen en waarden waarmee hij is opgegroeid niet stand hielden in bijvoorbeeld de discussie over de Vietnam oorlog. In die tijd zat hij zelf in het leger bij het corps mariniers. Nadat hij orders had gekregen om zelf ook naar Vietnam te gaan is hij gedeserteerd. Hij heeft acht jaar een ondergronds leven geleid. Uiteindelijk heeft hij zich weer gemeld en na vier maanden in een militaire gevangenis is hij vrijgelaten door het corps mariniers. Bij terugkeer naar zijn familie trof hij mensen aan die totaal geen begrip voor hem hadden en die geen begrip hadden voor hoe hij in het leven stond. Hierop verhuisde hij naar de andere kant van het land. Hier heeft hij zich sterk gemaakt voor de rechten van vluchtelingen die werden uitgemolken door de huisbazen. Hierdoor is hij zich voor politiek gaan interesseren en is daarin verder gegaan.

³ Bellah, pag. 11

De verhalen die hierboven beschreven zijn verdienen enige nadere toelichting. Het onderzoek waar het boek op is gebaseerd is een onderzoek naar de manier waarop mensen tegen verschillende aspecten van het leven aankijken. Er wordt aandacht besteedt aan het privé-leven, maar ook aan het publieke leven. Het boek kent vier hoofdthema's, deze worden door de auteurs omschreven als 'love and marriage', 'therapy', oudere vormen van politiek, met name lokale politiek en als laatste nieuwere vormen van politiek activisme. De eerste twee onderwerpen worden ingedeeld onder de noemer privé-leven, de laatste twee onder 'publiek leven'. Niet alle ondervraagden zijn op alle gebieden ondervraagd. De vier verhalen die hierboven verkort zijn weergegeven komen allemaal uit een andere categorie binnen het onderzoek.

De ondervraagden binnen dit onderzoek zijn allemaal Amerikanen en de ondervraagden zijn tussen 1979 en 1984 ondervraagd. Het onderzoek heeft zich geconcentreerd op blanke mensen uit de middenklasse. Hiervoor worden een aantal redenen aangevoerd. Ten eerste het beperkte budget, maar ook het feit dat de middenklasse traditioneel een belangrijke rol heeft gespeeld in de publieke participatie die de vrije instituties draaiende houden. Al vanaf Aristoteles hebben republikeinse theoretici het belang van de middenklasse benadrukt als het gaat om het succes van vrije instituties. Ook wordt het gegeven genoemd dat 'iedereen' in Amerika denkt in middenklasse.

Er zijn vragen gesteld als: hoe moeten we leven? Hoe denken we over hoe we moeten leven? Wie zijn we, als Amerikanen? Wat is ons karakter? De onderzoekers zijn met mensen aan de hand van deze vragen in gesprek gegaan en ze hebben gezocht naar wat voor de ondervraagden het meest belangrijk is. Ze hebben gepraat over de families, over gemeenschappen, twijfels en onzekerheden en hoop en angst met betrekking tot de samenleving. De ondervraagden bleken gewillig om de juiste manier van leven te bespreken, wat ze belangrijk vonden dat hun kinderen zouden leren en wat publieke of privé verantwoordelijkheden zouden moeten zijn. Maar tegelijkertijd schrokken de ondervraagden ook van deze vragen.

De verhalen van hiervoor gaan over Amerikanen. Ook in Nederland zijn genoeg voorbeelden te noemen van mensen die initiatieven nemen om de maatschappij waarin zij leven te veranderen. Tegelijkertijd zijn er ook verschillen te noemen met Nederland. Amerikanen zijn vanaf het eerste uur dat ze begonnen Amerika op te bouwen gewend om zich in te zetten voor een betere wereld, voor een beter leefklimaat voor henzelf en voor anderen. Amerikanen kwamen in een leeg land, waar alles mogelijk was. Nederland heeft een lange geschiedenis waarmee men door de eeuwen heen rekening heeft gehouden en waarmee men nu nog steeds

in bepaalde zin rekening houdt. In het verleden van Nederland speelt de regering een belangrijke rol. De regering heeft veel bepaald voor de Nederlander en bepaalt nog steeds veel. Een voorbeeld is de religie. Hier kom ik in het volgende hoofdstuk nog op terug bij de beschrijving van verschillende ideeën over de ideale orde.

Tot slot heb ik nog mijn eigen verhaal. Op 25 jarige leeftijd had ik het idee dat ik iets wilde doen voor mensen die het minder hebben dan mij. Dit is een nogal vage omschrijving. Ik wil 'iets' doen voor 'iemand' die het 'minder' heeft dan mij. Er zit nogal wat in zo'n zin. Wat is dat iets? Wie is die iemand? Hoe bepaal ik wie het minder heeft dan mij? Wat zegt het over mij dat ik denk dat ik mensen kan helpen? Maar ook, waar komt deze behoefte vandaan? Waarom wilde ik iets doen?

Bovenstaande verhalen geven aan dat mensen verschillende levenswijzen hebben en dat deze niet per definitie goed of fout zijn. De ondervraagden hebben een vrij duidelijke visie op het goede leven en vaak vindt men ook dat anderen ook zo zouden moeten leven. Maar kennelijk zijn ze zich er niet van bewust dat de overtuigingen die ze hebben ook een bepaalde achtergrond hebben. Dat de overtuigingen die ze uitdragen niet overtuigingen zijn die ze zelf bedacht hebben, maar dat ze in een traditie staan. De ondervraagden hebben het voorrecht van bepaalde vrijheden. Ze kennen de vrijheid om zich los te maken of zich af te zetten tegen bepaalde verwachtingen die er zijn vanuit familie of andere personen uit hun omgeving. Deze vrijheid zien zij misschien als een grondrecht, maar die vrijheid is dat niet voor iedereen.

We hebben verschillende visies gelezen op het goede leven, maar wat zegt dit nu over goed doen? Wat hebben het goede leven en goed doen met elkaar te maken? Hiervoor moeten we kijken naar wat de achterliggende gedachten zijn bij beide. Beide zijn ze gebaseerd op bepaalde ideeën. Beide zijn ze geworteld in een cultuur. Hierover later meer, maar nu wil ik toch een definitie geven van wat ik versta onder goed doen in het kader van deze scriptie.

Mijn definitie is de volgende: goed doen is iets doen voor een ander om de levensstandaard te verbeteren. Deze definitie roept, zoals veel definities onmiddellijk vragen op. Wat is dat iets doen? Dit kan heel veel zijn. Zoals in de inleiding aangegeven zijn er veel verschillende organisaties die 'iets doen' voor een ander en deze organisaties begeven zich op veel verschillende terreinen. Zo zijn er organisaties die zich inzetten voor de rechten van de mens, organisaties die zich specifiek richten op bepaalde doelgroepen, zoals gehandicapten. Maar ook zijn er organisaties die zich inzetten voor dieren of voor de natuur in het algemeen. Al deze organisaties vallen onder mijn term 'iets doen'. Daarnaast zijn er ook individuele manieren van goed doen. De buurman die helpt met het maaien van het gras of die jongen die

iedere zaterdag het pupillenelftal leidt. Dit versta ik ook onder goed doen. Wel heb ik er aan toe gevoegd dat het moet gaan om iets doen voor een ander. We kunnen ook heel veel doen voor onszelf om de levensstandaard te verbeteren en dat is in veel gevallen ook zeker goed, maar dat is niet waar het mij in deze scriptie om gaat. Een ander punt is het verbeteren van de levensstandaard. Ten eerste, de levensstandaard van wie? en ten tweede, hoe meten we dit?

Het gaat mij hier om de levensstandaard van degene voor wie iets gedaan wordt. Indirect wordt hierdoor ook wel vaak de levensstandaard van degene die iets doet verhoogt, doordat deze persoon zich goed gaat voelen over zichzelf, maar dit bedoel ik hier niet. Het is moeilijk te meten of de levensstandaard van iemand inderdaad verhoogt wordt door hetgeen gedaan wordt. In sommige gevallen zal er sprake zijn van een financieel voordeel, wanneer iemand bijvoorbeeld eten van een voedselbank kan krijgen. Hierdoor hoeft de betreffende persoon minder geld uit te geven aan eten. In andere gevallen zal het een gevoel zijn van een verbeterde levensstandaard. Bijvoorbeeld wanneer iemand omziet naar een buurvrouw die een geïsoleerd leven leidt. Wanneer iemand naar haar omziet, zal ze zich meer onderdeel voelen van de buurt en hierdoor misschien meer zelfvertrouwen krijgen om de buurt in te gaan. In deze gevallen kan men dus wel meten dat iemand er op een bepaald gebied (bijvoorbeeld sociale contacten) op vooruit gaat, maar wellicht gaat ze er op andere gebieden (bijvoorbeeld onafhankelijkheid) op achteruit.

Ook heel bijzonder zijn de verhalen over grote namen in de geschiedenis die voor hervormingen hebben gezorgd. Neem bijvoorbeeld het sociale zekerheidsstelsel in Nederland. Dit is een systeem waardoor er wordt omgekeken naar diegenen die het minder hebben in onze samenleving. Ook hier gaat het om de verbetering van de levensstandaard van mensen.

Het mag duidelijk zijn dat het begrip 'goed doen' een breed begrip is. Het gaat er mij niet alleen om te kijken hoeveel geld mensen in de collectebus doen of hoeveel geld mensen jaarlijks geven aan goede doelen. Het gaat mij om de verschillende manieren van goed doen. Iemand kan geld geven, maar iemand kan ook tijd geven in de vorm van bijvoorbeeld vrijwilligerswerk. Wat ik naar boven wil halen zijn de onderliggende gedachten hierbij. Waarom steekt iemand een percentage van zijn vrije tijd of een percentage van zijn inkomen in het verbeteren van de levensstandaard van anderen?

3. Ideeën over de ideale orde

In het eerste hoofdstuk ging het voornamelijk over goed doen. In dit hoofdstuk wil ik iets verder kijken dan alleen het terrein van het goed doen. Bij de verschillende opvattingen die hierboven genoemd zijn speelt namelijk nog iets een belangrijke rol. Het idee van de inrichting van een samenleving. Of we zouden ook kunnen zeggen, hoe is de samenleving geordend? Om het belang van deze ordening duidelijk te maken een klein voorbeeld. Stel dat een samenleving zo geordend is dat alles overgelaten wordt aan de burgers zelf en de overheid regelt niets op het gebied van bijvoorbeeld de zorg. Wanneer dit het geval is, dan zullen mensen zelf iets moeten regelen voor hun eigen zorg, maar ook voor die van familie en vrienden. En in dit geval zal er ook meer goed gedaan worden tegenover anderen. In een samenleving waar de zorg voor een groot deel door de overheid is geregeld, daar zal minder voor anderen gedaan worden op het gebied van zorg dan in het zojuist genoemde voorbeeld. Kortom: hoe de dingen geordend worden in een samenleving zegt veel over wat er voor anderen gedaan wordt in die samenleving. Maar het zegt ook veel over wat er in de samenleving verwacht wordt van bijvoorbeeld de overheid. Daarom wil ik nu verder ingaan op de ordening van de samenleving in dit hoofdstuk. Allereerst zal ik kort uitleggen wat orde inhoudt en wat er geordend moet worden. Vervolgens zal dieper ingaan op de manier waarop dingen geordend worden in verschillende samenlevingen en als laatste ga ik in op de gevolgen die dit ordenen heeft voor het goed doen.

Wat is orde?

Orde is een term die op verschillende terreinen gebruikt wordt. In de biologie gebruikt men de term wel om aan te geven hoe bepaalde zaken in de natuur geordend zijn. Dit is dan vaak een orde waar wij als mens geen invloed op hebben. Deze orde wordt bepaald door de natuur. Orde kan ook in de zin van het dagelijks leven gezien worden. Een huishouden is ordelijk wanneer de dingen er gestructureerd verlopen, volgens een bepaalde structuur. Zo geldt dat ook voor een dorp of een stad. Maar hier zijn vaak al ordehandhavers nodig zoals de politie. Ook in een huishouden zijn er ordehandhavers, meestal de ouders. Uit deze voorbeelden mag wel duidelijk zijn dat hoe groter een gebied wordt wat geordend moet worden of waar structuur in gebracht moet worden hoe moeilijker het wordt om hierover met alle betrokkenen overeenstemming te bereiken. In een huishouden kan al onenigheid bestaan over de opvoeding van de kinderen, maar in een dorp zijn nog zoveel meer stemmen die gehoord moeten worden wanneer het bijvoorbeeld gaat over de plaats van een zwembad of de openingstijden van winkels. De orde waar het in deze scriptie om gaat is de economische orde. Hoe verdelen we geld en goed. In de voorbeelden die we gelezen hebben speelt een idee mee over hoe de samenleving in elkaar zit en over hoe die in elkaar zou moeten zitten. De één vindt dat de overheid veel moet regelen met betrekking tot de zorg, het onderwijs enzovoort.

Een ander vindt misschien dat dit geen taak is van de overheid, maar dat dit overgelaten moet worden aan de marktwerking. In Nederland vinden we het heel normaal dat er een zorgstelsel is en dat de overheid ook een deel van ons pensioen voor haar rekening neemt. In andere landen is dit ondenkbaar. De vraag is daarom gerechtvaardigd wat geordend moet worden en meer belangrijk, hoe dit geordend wordt.

Om bij dat laatste te beginnen, hoe is de verdeling van goederen geregeld in een bepaalde samenleving? Dat is de vraag die we ons hier stellen. Naast de materiele orde zouden we ook kunnen spreken over het ordenen van bijvoorbeeld veiligheid of gezondheid. Maar het gaat er ons om te kijken hoe de goederen geordend worden in een samenleving. Wanneer we kijken naar wat er geordend wordt op het gebied van geld en materiele zaken, dan krijgen we vanzelf ook inzicht in wat er niet geordend wordt. Hierdoor komen we te weten welke gaten er door een overheid achtergelaten worden. Gaten waar stichtingen, kerken en individuen kunnen springen om een bepaald tekort op te vullen.

Economische orde

Zoals gezegd gaat het er ons om te kijken naar de economische orde. De functie van economische activiteiten is de productie, distributie en consumptie van goederen en diensten.⁴ De economie bestaat uit drie hoofdvragen: Wat zijn de behoeften; wat zijn de inzetbare middelen en hoe worden deze twee op elkaar afgestemd? Bij deze drie centrale vragen speelt cultuur een belangrijke rol. Hoe wordt er in de heersende cultuur aangekeken tegen de rollenverdeling als het om productie gaat? Is productie van goederen iets wat voorbehouden is aan mannen of spelen vrouwen hierin een belangrijke rol. Hoe wordt er aangekeken tegen materiaal wat bewerkt moet worden om goederen te produceren. In Nederland zien we een boom misschien als een bron voor duizenden pagina's papier of als miljoenen luciferstokjes. Maar wanneer je in bepaalde stammen in Afrika bent en wellicht ook in andere landen, dan kan het zo zijn dat een boom de woning is van een bosgeest. Ook speelt een belangrijke rol hoe men kinderarbeid waardeert. In ons land is dit wettelijk niet toegestaan tot een bepaalde leeftijd, maar in veel andere (niet westerse) landen is dit de normaalste zaak van de wereld.

Grofweg kunnen we stellen dat er drie mechanismen zijn die gebruikt worden om een materiele ordening aan te brengen in een samenleving. Deze mechanismen zijn ruil, herverdeling en wederkerigheid of reciprociteit.

⁴ Tieleman, H. In het teken van de economie, Over de wisselwerking van economie en cultuur, Baarn 1991

1. ruil

Wanneer er sprake is van ruil, dan kan dit betekenen dat we het ene goed ruilen tegen het andere goed. Mijn buurman heeft bijvoorbeeld een auto en ik heb een tv. Hij mag een dag mijn tv gebruiken wanneer ik een dag zijn auto mag gebruiken. In het verleden is dit veel gebruikt om goederen met elkaar te wisselen. Wanneer bijvoorbeeld de ene boer aardappelen verkoopt en de andere groente, dan kunnen ze met elkaar ruilen, zodat ze allebei aardappelen en groenten hebben. Zo kunnen ze ook met de bakker ruilen en ga zo maar door. Dit ruilen is een eenvoudige manier van de verdeling van de goederen, maar het is wel moeilijk om de waarde van goederen te bepalen. Hoeveel aardappelen is één brood waard bijvoorbeeld. Om dit proces te vereenvoudigen is er geld in de omloop gebracht. Alle goederen representeren een bepaalde waarde in geld. Op deze manier wordt de ruil vereenvoudigd en is duidelijk wat de waarde is van de verschillende goederen.

2. herverdeling

Bij herverdeling is er sprake van het opnieuw verdelen, het opnieuw ordenen van materiaal en geld. Het belastingsysteem is hier een voorbeeld van. De rijken betalen veel belasting en de armen minder. Al het geld komt ten goede aan de staat die dit opnieuw verdeelt onder de mensen. Deze vorm van orde brengt ook een bepaalde macht met zich mee. In het voorbeeld van de belasting is het de staat die de macht heeft om de goederen en het geld her te verdelen. Maar in sommige samenlevingen is het niet de staat die dit ordent, maar een tempel of een koning.

3. gifteconomie

Een deel van de goederen wordt verdeeld op basis van een gifteconomie. Mensen die tijd, geld of goederen geven aan anderen. Soms wordt hierbij iets terug verwacht van de ander, maar meestal niet. Voorbeelden zijn mensen die ervoor kiezen zich te onttrekken aan het arbeidsproces om huishoudelijke taken op zich te nemen of mensen die geld en/of tijd geven aan goede doelen. Dit is een aanzienlijk deel binnen een economie.

De meeste economieën zijn gebaseerd op een combinatie van de drie verschillende manieren van productverdeling. Voor een deel wordt er belasting geïnd en wordt dit geld herverdeeld over alle mensen. Voor een deel wordt het aan de markt overgelaten hoe goederen verdeeld worden en voor een deel bestaat de economie uit giften. Ook bij deze mechanismen speelt de cultuur een belangrijke rol. In sommige landen is het heel normaal dat er producten

geschonken worden binnen bepaalde leefgemeenschappen. Bij het hoofdstuk 'de bronnen van Goed doen' zal ik verder ingaan op deze laatste manier van herverdelen, de gifteconomie. Ik zal dan dieper ingaan op de achterliggende psychologische sociale elementen van het geven aan anderen binnen relaties.

Welke gevolgen heeft de manier van ordenen op goed doen?

Zoals al genoemd is de manier waarop een samenleving geordend is van invloed op het goed doen van mensen. Stel dat alles is geordend volgens het principe van herverdeling. Wanneer we weer kijken naar het voorbeeld van de zorg, dan zou deze voor iedereen beschikbaar moeten zijn. In het vorige hoofdstuk hebben we al gelezen dat de meeste samenlevingen geordend zijn op basis van de drie mechanismen herverdeling, markt en gift. Deze drie sluiten elkaar niet uit, maar vullen elkaar meestal aan.

Wanneer iets geordend zou zijn alleen op basis van marktprincipes, dan is er veel ruimte voor anderen om iets te doen voor een ander. Met andere woorden, dan is er veel ruimte voor het principe van de gift.

Civil society

Het gebied waarin mensen die geven, mensen die goed doen zich begeven wordt aangeduid met de term civil society. Direct vertaald naar het Nederlands is dit zoiets als de publieke samenleving. Waar het om gaat is dat het een terrein is waar de overheid geen invloed uitoefent. Met andere woorden de overheid trekt haar handen af van dit terrein. De overheid laat dit terrein over aan andere instanties en persoonlijke initiatieven.

Onderstaand artikel in De Stentor van 30 mei 2009 geeft aan dat er in het publieke domein ruimte is voor initiatieven van burgers en van maatschappelijke organisaties. Het geeft tegelijkertijd aan dat er een verband bestaat tussen het publieke domein en het geloof, aangezien het een kerkhervormer is geweest die heeft gewezen op de morele plicht van het goed doen.

***Balkenende wil nieuw
verantwoordelijkheidsbesef***

De

DORDRECHT (ANP) - De samenleving moet de eigen verantwoordelijkheid van mensen weer centraal stellen. Dat betoogde premier Jan Peter Balkenende zaterdagavond bij de landelijke herdenkingsbijeenkomst van de vijfhonderdste geboortedag van kerkhervormer Johannes Calvijn.

Volgens de minister-president hebben mensen in het denken van Calvijn een grote persoonlijke verantwoordelijkheid voor de keuzes die ze maken en de morele plicht die keuzevrijheid te gebruiken om het goede te doen. In de afgelopen decennia is die verantwoordelijkheid echter op veel plaatsen verdwenen.

Balkenende noemde als voorbeeld de „doorgeschoten verzorgingsstaat“ van de jaren zeventig van de vorige eeuw en het „heilig geloof in de markt“ uit de jaren tachtig en negentig „dat tot de excessen heeft geleid waar we nu de wrange vruchten van plukken“.

Het verantwoordelijkheidsbegrip van Calvijn kan helpen de balans te hervinden, stelde de premier.

volgende omschrijving van Civil society komt uit het proefschrift van Marten van der Meulen getiteld ‘Vroom in de vinex’ “De grondgedachte is dat een samenleving zoals we die in het Westen kennen, niet alleen bestaat uit de overheid, markt en individuele burgers, maar ook uit allerlei organisaties en verenigingen van burgers hier tussenin. Deze verenigingen zijn door mensen zelf opgezet en functioneren relatief onafhankelijk en vrij van de staat. Al deze verenigingen vormen een eigen maatschappelijk domein, de civil society. Dit domein kan onderscheiden worden van andere domeinen, namelijk de privé-sfeer, de markt en de overheid. Een paar concrete voorbeelden van civil society-organisaties zijn: kerken, vakbonden, sportverenigingen, vrijetijdsverenigingen, wijk-, bewoners- en woonverenigingen.”⁶

Van der Meulen constateert in dit onderzoek verder dat hiermee nog niet voldoende is gezegd over het begrip civil society. Wanneer we namelijk dieper ingaan op de verschillende sferen die we in de definitie tegenkomen, dan stuiten we op een aantal vragen. Wanneer handelt een organisatie in de civil society en wanneer behoort een organisatie tot het gebied van de overheid. Er zijn bijvoorbeeld veel organisaties die voort zijn gekomen uit een initiatief van burgers of van een kerk actief in de civil society die niet door de overheid bestuurd worden, maar die financieel ondersteund worden door de overheid. Daarnaast zou men ook kunnen

⁵ De Stentor, 30 mei 2009

⁶ Vroom in de Vinex, *kerk en civil society in Leidsche Rijn*, Marten van der Meulen, Amsterdam 2006

zeggen dat het gebied van de civil society hetzelfde is als het gebied van de gifteconomie. Bij deze korte verkenning wil ik het hier laten, aangezien deze scriptie meer gericht is op het feitelijke ‘goed doen’ en niet op het begrip civil society. Het is voor nu voldoende te constateren dat de civil society dat domein is wat zich bevindt tussen de overheid en de burgers. Zoals gezegd bij de voorbeelden van organisaties die actief zijn in de civil society, begeven ook de kerken zich op dit terrein. Dit kan een interessante constatering zijn wanneer we gaan kijken naar de relatie tussen goed doen en religie. Deze hebben beide als speelveld de civil society. In 2006 verscheen het rapport ‘geloven in het publieke domein’⁷ van de Wetenschappelijke Raad voor het regeringsbeleid. Bij de totstandkoming van dit rapport is ook onderzoek gedaan naar de rol die kerken spelen in wat ‘civil society’ genoemd wordt. Naast de traditionele rol van een kerk als plaats van samenkomst om God te dienen worden er verschillende andere rollen aan de kerk toegedicht. “In verschillende opzichten nemen de kerken een bijzondere positie in te midden van de vrijwillige verbanden die typerend zijn voor de vaderlandse civil society of het maatschappelijke middenveld. De kerkelijke hoofdrichtingen hebben een – vergeleken met andere maatschappelijke organisaties – lange geschiedenis, nog altijd aanzienlijke omvang en overwegend gemêleerd ledenbestand. De kerken zijn tevens van belang voor de maatschappelijke participatie vanwege de breedte van de onderwerpen waarop zij hun visie formuleren, de invloed die zij veelal blijken te hebben op de beslissingen van hun kernleden en de rol van moreel geweten die hun nog altijd door velen wordt toebedeeld.”⁸

Sociaal kapitaal

In het vorig hoofdstuk ging het over het publieke domein. In dit publieke domein is er ruimte voor instellingen en individuen om initiatieven te ontwikkelen die andere mensen kunnen helpen. Zo zijn er voedselbanken die voornamelijk door vrijwilligers worden gerund. Maar ook zijn er professionele organisaties die zich inzetten voor anderen. Deze organisaties worden soms door de overheid (lokaal of landelijk) gesteund door middel van een subsidie. Maar het komt ook vaak voor dat deze organisaties zichzelf volledig financieel redden.

Een andere belangrijke term is het sociaal kapitaal. Dit begrip is nauw verbonden met het publieke domein. Het sociaal kapitaal bevindt zich in het publieke domein. Wat verstaat men onder sociaal kapitaal? De term sociaal kapitaal is ontstaan in vergelijking met twee andere soorten kapitaal te weten materieel kapitaal en menselijk kapitaal. Materieel kapitaal is een verwijzing naar objecten, naar materiaal dat iemand kan helpen om produktiever te werken.

⁷ Geloven in het publieke domein, *verkenningen van een dubbele transformatie*, W.B.H.J. van de Donk, A.P. Jonkers, G.J. Kronjee en R.J.J.M. Plum (red.), Amsterdam 2006

⁸ Geloven in het publieke domein, blz 140

Een pen of een laptop bijvoorbeeld voor een schrijver, een hamer voor een timmerman. Het is duidelijk dat een timmerman voordeel heeft van het werken met een hamer. Het heeft dus zin voor hem om hierin geld te investeren. De tweede term, menselijk kapitaal duidt op de mogelijkheden die een mens heeft. Een mens kan zichzelf ontwikkelen en zo ook een betere produktie behalen. Net als bij de objecten moet hier ook geïnvesteerd worden. Een mens moet geld in tijd steken in het volgen van een opleiding om deze opleiding voldoende af te ronden en zo zijn menselijk kapitaal te verhogen. Ook sociaal kapitaal is van invloed op iemand persoonlijk, maar ook op een samenleving of een gemeenschap. Wanneer iemand sociaal kapitaal bezit (een netwerk, een groep vrienden, een vereniging etc.) dan levert hem dit persoonlijk iets op namelijk vriendschap, betrokkenheid, plezier, sociale contacten. Maar het levert hem bijvoorbeeld ook in zijn werk iets op. Hij weet goed de juiste persoon te vinden, hij heeft de juiste contacten om een belangrijke deal binnen te slepen.

- Personen tussen de 20 en 65 jaar zijn in 2005 per week drie uur meer kwijt aan verplichtingen dan in 1995. De omvang van hun vrije tijd daalde in die periode van 45,8 uur naar 42,1 uur.
- 16% van de Nederlanders vindt dat zij over onvoldoende vrije tijd beschikken.
- Nederlanders besteden sinds 1995 ruim een uur minder aan sociale contacten, maar dit betekent niet dat zij minder vriendschapsrelaties onderhouden of dat de contacten als oppervlakkiger worden ervaren.
- Het percentage burgers dat bij geen enkele maatschappelijke organisatie is aangesloten, nam volgens enquêtes de afgelopen tien jaar voortdurend toe. Cijfers ontleend aan de tellingen die organisaties zelf bijhouden, bevestigen het overheersende beeld van een sterk teruggelopen groei of een tendens tot afbrokkeling van ledenbestanden in de loop van de jaren negentig.
- Hoewel in Nederland uiteenlopende vormen van maatschappelijke participatie, waaronder het vrijwilligerswerk, lange tijd een stabiel beeld vertoonden, suggereren verschillende onderzoeken voor de afgelopen jaren een afname.
- Steeds meer mensen voldoen aan de norm van voldoende beweging. Het percentage dat 'normactief' is, nam tussen 2000 en 2005 toe van 52 naar 63.
- Het aandeel van de bevolking dat jaarlijks cultureel actief is, steeg van 75% in 1995 naar 79% in 2003. Vooral populaire cultuuruitingen als musical en film zaten in de lift.
- Tussen 1995 en 2005 daalde de gemiddelde televisiekijktijd van 12,4 naar 10,8 uur per week. De tijd die Nederlanders wekelijks achter de computer zitten (online en offline), steeg in die periode van 0,9 naar 3,8 uur.

Bron: De sociale staat van Nederland 2007

Putnam constateert in Amerika een afname van het Sociaal kapitaal. Dit komt naar voren op veel verschillende terreinen. Bijvoorbeeld op de vraag of Amerikanen vertrouwen hebben in hun overheid antwoordde in de zestiger jaren zeven op de tien Amerikanen met ja. In 1999

waren dit er nog maar twee op de tien. In zijn boek 'Bowling alone'⁹ legt Putnam uit dat deze afname van sociaal kapitaal verband houdt met de afname van sociale activiteiten zoals bijvoorbeeld bowlen. Bij bowlen spelen twee teams van vijf personen tegen elkaar. Maar er zijn telkens maar twee mensen daadwerkelijk aan het bowlen. De andere acht zitten achter de bowlers te kijken en praten met elkaar over wat hen bezighoudt, over hun gezin, over het werk, maar ook over de politiek. Nu is het zo dat het aantal bowlers weliswaar met 10 procent gestegen is in het afgelopen decennium, maar het aantal mensen dat in groepsverband bowlt is afgenomen met 40 procent.

Kerken begeven zich vanouds ook in het publieke domein. Vanuit de kerk worden er initiatieven ontwikkeld waarbij mensen uit de kerk omzien naar andere mensen, mensen die niet persé tot dezelfde kerk behoren. Dit is een onderdeel van het sociaal kapitaal wat de kerk de samenleving te bieden heeft. Maar er is meer, doordat mensen naar de kerk gaan beschikken ze over een sociaal netwerk. Dit netwerk wordt niet alleen gebruikt om samen het geloof mee te vieren, maar ook wanneer mensen vanuit die kerk iets nodig hebben. Jongeren zien om naar ouderen en rijken zien om naar armen. Een derde effect van sociaal kapitaal vanuit de kerken is dat de leden van de kerk elkaar stimuleren op bijvoorbeeld politiek vlak.

⁹ Robert D. Putnam, *Bowling Alone, The Collapse and Revival of American Community*, New York 2000

4. Waar komen ideeën over de ideale orde vandaan?

De verschillende verhalen die we gelezen hebben over de Amerikaanse burgers die op hun eigen manier een bijdrage leverden aan de maatschappij zijn verhalen die niet op zichzelf staan. Achter deze verhalen gaan ideeën schuil over wat de ideale inrichting is voor een maatschappij.

In dit hoofdstuk gaan we op zoek naar de achtergronden die een rol spelen bij het 'goed doen'. Allereerst wordt het begrip 'cultuur' besproken. Dit is een veelomvattend begrip wat de nodige uitleg vraagt. We zouden kunnen zeggen dat alles terug te voeren is op cultuur, maar daar wil ik het niet bij laten. Er zijn filosofische, psychologische en religieuze motieven die de cultuur overstijgen. Daarom is het ook belangrijk om hier aandacht aan te besteden. Nadat ik het begrip cultuur heb behandeld zal ik dan ook ingaan op andere terreinen waar ideeën over de ideale orde vandaan komen. Zo wordt bijvoorbeeld ook in de filosofie veel aandacht besteed aan wat goed doen is en vaak tracht men hierbij te kijken naar cultuuroverschrijdende motieven. Ook de evolutietheorie speelt een rol wanneer het gaat over goed doen, ook dit aspect wordt in dit hoofdstuk behandeld. We sluiten af met overwegingen omtrent religie en psychologie als het gaat om het goede doen.

Cultuur

Uit de voorbeelden uit het vorige hoofdstuk blijkt dat goed doen te maken heeft met de situatie waarin iemand is opgegroeid. Dit wordt ook wel aangeduid met het begrip "cultuur". Nu is dit een begrip wat op veel verschillende manieren uitgelegd kan worden. Ook is het een woord dat voor veel verschillende doeleinden gebruikt wordt. In de dikke van Dale wordt als vijfde betekenis van het woord gegeven: beschaving, ontwikkeling, verfijning van het geestelijk en zedelijk leven, respectievelijk het daarin bereikte peil, beschavingstoestand; als zesde betekenis wordt gegeven: de beschavingstoestand met betrekking tot een bepaald volk of een bepaalde tijd: de westerse cultuur, primitieve culturen. Door sociologen wordt het begrip cultuur omschreven als het totaal van geleerde menselijke gedragspatronen.

De één wordt door deze cultuur geïnspireerd om erin verder te gaan en de ander gaat juist op zoek naar een eigen weg en zet zich wellicht af tegen de cultuur waaruit hij of zij komt. Maar in beide gevallen heeft de cultuur invloed op het denken van de persoon.

Ook Bellah heeft oog voor de verschillende karakters van de ondervraagden en voor de verschillen in achtergrond. Maar hij vraagt zich af in hoeverre de ondervraagden zelf weten

dat wat zij denken en geloven niet iets is wat zij zelf bedacht hebben, maar dat ze in een traditie staan. De ondervraagden kunnen nog wel aangeven dat ze de normen en waarden van ouders hebben overgenomen of juist hebben afgezworen, maar ze zien niet dat deze normen en waarden deel uitmaken van een langere traditie.

Bellah onderscheidt drie stromingen die van invloed zijn geweest op de Amerikaanse cultuur, te weten: de bijbelse, de republikeinse en de moderne individualistische stroming. De gedachtegang hierachter wil ik kort uitleggen zodat duidelijk is waarom deze stromingen invloed hebben gehad op de Amerikaanse cultuur. Te diep wil ik er niet op ingaan omdat ik niet specifiek wil kijken naar de Amerikaanse cultuur, maar meer algemeen naar het begrip cultuur. Onderstaande uitwerkingen wil ik gebruiken als voorbeeld van de invloed die bepaalde opvattingen hebben op het ontstaan en de ontwikkeling van een bepaalde cultuur.

Moraalfilosofie

De vraag waar de ideale orde ten diepste vandaan komt is een vraag die niet eenvoudig beantwoord wordt. Er zijn vele filosofen die hierop een antwoord hebben geformuleerd. We bekijken hiervan de belangrijkste ideeën van verschillende van deze filosofen.

1) Friedrich Nietzsche schrijft in zijn “genealogie van de moraal” dat de moraal een verzinsel is van de zwakkeren om de sterkeren over te halen voor hen te zorgen.

2) Anderen onder wie Rawls schrijven dat de moraal opkomen is voor de rechten van anderen. Dit is een vorm van eigenbelang. Het kan jezelf ook overkomen dat je de zwakkere bent. Oplossing: We moeten een samenleving ontwerpen zonder dat we van tevoren weten welke positie we in zullen gaan nemen. Veil of ignorance

3) David sloane Wilson beargumenteert de moraal vanuit de evolutie. Bij het voortbestaan van soorten spelen twee mechanismen een rol, te weten: 1) survival of the fittest; en 2)

Groepen / kudden blijven bij elkaar

Ad 2. Verschil in positie binnen een groep accepteren, dit geldt ook voor menselijke groepen. We kunnen niet allemaal vechters zijn. Religie heeft mensen geholpen verschil te accepteren.

Moraal als middel van zwakkeren

Nietzsche was niet zozeer geïnteresseerd in een algemene ethiek die voor iedereen van toepassing is, maar meer in wat voor soort mens iemand zou moeten zijn, meer in het karakter van de mens. Het leven is te ingewikkeld en onvoorspelbaar om tot een paar regels te reduceren waaraan iedereen zich zou moeten houden. Eén moraal voor iedereen doet geen

recht aan de enorme diversiteit die er onder mensen is. Dat wil niet zeggen dat de moraal voor niemand van nut is, alleen dat het niet voor iedereen is. Zoals Nietzsche het zelf verwoord: “The ideas of the herd should rule in the herd – but not reach out beyond it”.¹⁰

Moraal is dus ook iets wat binnen een groep speelt en wat niet direct (volgens Nietzsche liever helemaal niet) gevolgen heeft voor leden die buiten de groep vallen. Dit roept onmiddellijk nieuwe vragen op, namelijk: Heeft moraal dan vooral met de groep te maken? En is het dan verkeerd om te proberen de moraal die iemand als waardevol heeft ervaren over te brengen op anderen?

Medelijden is een (on)deugd, die gepropageerd wordt door de priesterkaste. Volgens hun moraal zijn alleen de ongelukkigen de goeden. Alleen de armen, de machtelozen, de lijdenden, de zieken en lelijken zijn de enige vromen, alleen voor hen is de zaligheid, terwijl de voornamen en machtigen tot in lengte van dagen de verdorvenen zijn, de wreedaards, de goddelozen. Deze moraal is gevaarlijk, omdat het de moraal is van de machtelozen. De machteloosheid is de voedingsbodem van veel kwaadaardigheid, omdat de mensen zich niet bij hun machteloosheid neerleggen.

Hier blijkt opnieuw dat bij Nietzsche macht altijd een sleutelrol speelt. De mens is altijd uit op macht. Juist de onderdrukten zijn uit op macht. ‘Vanwege die machteloosheid neemt hun haat kolossale, lugubere proporties aan, hij groeit uit tot de giftigste vorm van spiritualiteit.’¹¹

In bovenstaande tekst worden twee belangrijke zaken genoemd als het gaat om moraal te weten medelijden en macht. Hieruit blijkt welke rol een instituut kan spelen als het gaat om de moraal. Een kerk kan mensen die onderdrukt worden mobiliseren, maar ook een vakbond kan dit doen of een regeringspartij. Door in te spelen op de machteloosheid van de groep weet een instituut of een persoon mensen aan zich te binden door zelf wel die macht uit te stralen en door een heldere boodschap te formuleren.

Nietzsche onderscheidt twee soorten van moraal, moraal uit macht welke hij herenmoraal noemt en moraal uit onmacht welke hij slavenmoraal noemt. De slavenmoraal ontstaat vanuit onderdrukking. De herenmoraal ontstaat vanuit de vrije wil van de mens. Deze heeft geen aanleiding nodig zoals de slavenmoraal wel een aanleiding nodig heeft in de onderdrukking. Daarom is de herenmoraal te verkiezen boven de slavenmoraal. In het algemeen kan men zeggen dat Nietzsche een voorkeur had voor de sterke boven de zwakke.

¹⁰ Richter, Duncan; *Why be good? A historical introduction to Ethics*, Oxford 2008, blz. 160

¹¹Prosman, A.A.A., *Geloven in Nietzsche. Over de verhouding van Nietzsches nihilisme tot de theologie*, 2007 Amsterdam, Vrije Universiteit, blz. 124

Wat zegt dit over Nietzsche wanneer het gaat om het goede doen. Nietzsche heeft een voorkeur voor de moraal die voorschrijft het goede te doen. Deze moraal is niet negatief geformuleerd, er wordt niet iets verboden te doen, maar positief, er wordt geboden iets wel te doen. De herenmoraal ontstaat niet vanuit het negatieve, maar vanuit het positieve. Niet de onderdrukking door een heerser is de grond van deze moraal, maar de vrije wil. Daarom is deze moraal te verkiezen boven de slavenmoraal.

Moraal uit eigenbelang

John Rawls wordt als één van de grootste filosofen van de twintigste eeuw gezien. Vooral op het gebied van de politieke filosofie heeft hij belangrijke bijdragen geleverd. Rechtvaardigheid neemt een centrale plaats in in het werk van Rawls. In één van zijn meest bekende en beroemde werken 'A theory of justice' kijkt Rawls naar hoe alles verdeelt is in deze wereld. Hoe is macht, geld en kennis verdeelt? Maar ook kijkt hij naar de dieper liggende gedachten hierbij. Hoe komt het dat dit op deze manier is verdeelt. Hebben we dit zelf verdiend of spelen er andere zaken een rol? Om tot een goede inrichting van de samenleving te komen stelt Rawls een gedachte-experiment voor. Een ieder moet zich voorstellen dat hij onder een sluier van onwetendheid zit. Men weet niet welke positie men zal innemen in de maatschappij en dan moet men bepalen hoe deze maatschappij eruit gaat zien. Iemand die geboren is in een middenklasse gezin kan dus ook terecht komen in een sloppenwijk en andersom. Het is in principe onmogelijk om dit experiment helemaal door te voeren, maar wanneer het mogelijk is, dan zou het bijzonder verrassende resultaten opleveren. Zouden we kiezen voor een vrije economie waarin alles geregeld wordt door de markt. Zou er nog iets over blijven van ons zorgstelsel? In zekere zin is dit dus ook een moraal uit eigenbelang of een moraal uit angst. Wanneer we ons beseffen dat we mogelijk de zwakkeren in de samenleving worden, dan zullen de meeste mensen waarschijnlijk ervoor kiezen om toch ook voor deze zwakkeren op te komen. Of blijven diegenen met de macht dan zeggen dat het recht van de sterkste geldt?

Moraal als middel om te overleven

Een derde visie die ik hier weer wil geven is de visie dat de moraal voortkomt uit de drang om te overleven. David Sloan Wilson is een bioloog die een verband zoekt tussen evolutie en de neiging van mensen om sociale contacten aan te gaan. Een sterke gedachte in de evolutietheorie is het overleven van de sterkste. Hieruit zou men kunnen concluderen dat het individualisme wordt versterkt door de evolutietheorie. Wilson zet hierbij zo zijn vraagtekens.

Als voorbeeld neemt Wilson¹² twee typen personen, A en B. Type A personen gedragen zich op een manier die de fitheid van iedereen in de groep ten goede komt. Type B personen zijn mensen die genieten van de voordelen waarvoor A type mensen zorgen, maar ze leveren zelf geen bijdrage aan de groep. In dit voorbeeld lijdt type A niet onder het feit dat hij of zij een persoonlijke inspanning heeft moeten leveren. Maar stel nu dat type A hier wel persoonlijk onder leidt, dan zijn type A personen minder fit dan type B personen en zullen ze in getal minder worden in de groep totdat ze uitsterven. Hieruit volgt dat natuurlijke selectie in een groep ongevoelig is voor het welzijn van de groep.

Wanneer we dit voorbeeld uitbreiden met verschillende groepen, dan moet er een onderscheid gemaakt worden tussen wat er zich binnen de groep afspeelt en wat er zich tussen de groepen afspeelt. Op deze manier ontstaan er wel verschillen in fitheid, namelijk tussen de groepen omdat niet iedere groep over hetzelfde aantal type A personen beschikt. Wanneer er in één groep meer type A personen zijn dan in een andere groep, dan zal deze groep fitter zijn dan de andere groep.

In deze visie is het in het belang van de groep en dus ook van het individu om naar anderen om te zien en om te zorgen dat anderen, binnen een sociaal netwerk net als het individu fit zijn. Wanneer ik dus zorgdraag voor het welzijn van een ander op fysiek gebied, dan is dit in het belang van de groep. De groep wordt hier sterker door en dus wordt ook het individu sterker. Wanneer we dit doortrekken naar ons onderzoek, dan kunnen we concluderen dat het voor een groep positief is dat er mensen zijn die omzien naar anderen binnen het sociale netwerk waarin we ons bevinden. Door deze zorg voor anderen staat de groep als groep sterker en wordt ook het individu sterker.

Bovengenoemde visies op de moraal zijn sterk uiteenlopende visies van verschillende sterke personen in de filosofie. Wat deze visies duidelijk maken is ten eerste dat het moeilijk is om iets te zeggen over hoe een samenleving in elkaar behoort te zitten, zonder dat we hierbij rekening houden met andere mensen in de samenleving. Zelfs wanneer we zouden willen, wanneer we het zouden verkiezen om met niemand rekening te houden, dan nog zijn er wel anderen die met ons rekening houden. Ten tweede is duidelijk geworden dat een bepaalde overlevingsdrang een belangrijke rol speelt in het nadenken over wat goed is. Bij Wilson is dit het meest expliciet aanwezig, maar ook bij Nietzsche en Rawls zit dit idee in hun theorie ingebed.

Religie

¹² Human groups as adaptive units: *toward a permanent consensus* David Sloan Wilson, in *The Innate Mind: Culture and Cognition*. Oxford blz. 2

Amerika is vanaf de ontdekking ervan gezien als een land van mogelijkheden. Deze mogelijkheden werden door velen aangegrepen om een nieuw begin te maken. Ook door gelovigen. Amerika zou zijn als de stad op een berg waarvan we kunnen lezen in Mattheus 5 vers 14. Amerika zou een voorbeeld worden voor alle gelovigen in de hele wereld. Bij het ontstaan van Amerika kwamen verschillende stromingen bij elkaar. Vanuit Spanje en Frankrijk kwamen Rooms-katholieken, vanuit Zweden en Nederland gereformeerden en uit Engeland Puriteinen.¹³ Bellah introduceert in zijn boek Alexis de Tocqueville, een Franse socioloog, die in de jaren vanaf 1830 een veelomvattende analyse heeft gemaakt van de relatie tussen karakter en samenleving in Amerika. De Tocqueville omschreef de mores van het Amerikaanse volk en toonde aan hoe die hebben geholpen om vorm te geven aan het Amerikaanse karakter. Volgens de Tocqueville waren vooral de Puriteinen belangrijk bij het ontstaan van Amerika: "I think I can see the whole destiny of America contained in the first Puritans who landed on those shores".¹⁴ Het idee van een stad op de heuvel werd met name door de Puriteinen gebruikt om duidelijk te maken wat er verwacht werd van het nieuwe land. Hiermee werd dan bedoeld dat het nieuwe volk moest leven als een stad op een heuvel, naar de woorden die Jezus sprak in de bergrede in Mattheus. Een bekende Puritein, John Winthrop sprak hierover rond de tijd van de landing van de puriteinen op Amerika. Hij zei dat de bewoners van het nieuwe land zouden zijn als een stad op een heuvel. Alle ogen zouden op hen gericht zijn. Dit had ook grote invloed op de manier waarop ze met anderen omgingen. Want wanneer alle ogen op hen gericht waren, dan zouden ook al hun daden beoordeeld worden. Hij riep daarom op om de daden te laten rijmen met wat ze verkondigden. Wat hierbij ook een belangrijke rol speelde was dat alles samen gedaan werd. Samen werken, samen vieren, samen treuren. Het belangrijkste voor de puriteinen was een gemeenschap te hebben waarin een oprecht ethisch en spiritueel leven geleefd kon worden. Bellah zegt hierover zelf: "The Puritan settlements in the seventeenth century can be seen as the first of many efforts to create utopian communities in America. They gave the American experiment as a whole a utopian touch that it has never lost, in spite of all our failings."¹⁵

Bellah haalt Thomas Jefferson (1743-1826) aan als man bij uitstek die het republikeinse gedachtegoed vertegenwoordigt. Jefferson is vooral bekend omdat hij de grootste bijdrage leverde aan de onafhankelijkheidsverklaring. Verder was hij de derde president van de Verenigde Staten. Gelijkheid was voor hem een centraal thema. Verder hechte hij grote waarde aan het ideaal van een zelf-besturende samenleving. De centrale overheid moest zo min mogelijk invloed hebben op de lokale samenlevingen. Deze idee komt ook voort uit zijn

¹³ Hastings, Adrian; A world History of Christianity, 1999, blz. 417v.

¹⁴ Bellah et al., blz. 28

¹⁵ Bellah et al., blz. 29

overtuiging van de gelijkheid van ieder mens. Iedereen is gelijk en als iedereen meedoet in de besluitvorming in een samenleving, dan is het goed. Hij dacht dat dit in Amerika goed te realiseren was aangezien er in Amerika geen scheiding was tussen bepaalde standen (tenminste niet bij de wittel bevolking).

Benjamin Franklin, één van de andere grondleggers van de Verenigde Staten wordt aangehaald om het begrip 'modern individualisme' te verduidelijken. Franklin was zelf opgeklommen van boekdrukker tot wetenschapper en politicus. Hij riep ook europeanen op om zich in Amerika te komen vestigen met die gedachte: *"If they are poor, they begin first as Servants or Journeymen; and if they are sober, industrious, and frugal, they soon become Masters, establish themselves in Business, marry, raise Families, and become respectable Citizens."*¹⁶ Franklin dacht, net als Roosevelt dat wanneer er bepaalde basisvoorwaarden aanwezig zouden zijn in de samenleving, zoals het recht op gelijkheid en de bescherming van de rechten van de burgers, dat er dan een samenleving zou ontstaan waarin mensen de bovengenoemde kansen zouden benutten en dat dit ten goede komt aan de hele gemeenschap. Maar voor velen was het belangrijkste het persoonlijk belang en niet de bijdrage die geleverd werd aan de gemeenschap. Aan het eind van de achttiende eeuw beweerden sommigen dat in een samenleving waarin iedereen vol overgave zijn eigen belang nastreefde, dat dan de gemeenschappelijke belangen automatisch naar boven zouden komen. Hoewel Franklin dit zelf nooit zo stellig geloofde, werd hij wel gezien als de drager van deze visie.

In onze huidige cultuur vinden we normen en waarden terug die ook te herleiden zijn tot dezelfde normen en waarden als die waarvan we hierboven gezien hebben dat ze een belangrijke rol spelen bij de totstandkoming van de Verenigde Staten. Zo zijn er bijvoorbeeld de mensenrechten. In landen die zijn aangesloten bij de Verenigde Naties spelen op papier de universele verklaring van de rechten van de mens¹⁷ een belangrijke rol. Deze verklaring is in 1948 door de algemene vergadering van de Verenigde Naties aangenomen. Het universele karakter van de verklaring wordt door sommige niet westerse landen betwist, met name ook omdat deze landen tijdens het opstellen van de verklaring nog onder koloniaal bestuur stonden. Mede om deze reden is er een eigen verklaring gemaakt door de Islamic Council.¹⁸

Deze mensenrechten en wat we gelezen hebben over de fundamenteën van de Verenigde Staten roepen vragen op over de vrijheid van mensen. Hoe wordt vrijheid in het algemeen gewaarborgd. Is dit iets wat vast moet liggen in een wet of in een ander document zoals de universele verklaring van de rechten van de mens? En ook wanneer het vastligt in een wet,

¹⁶ Bellah et al., blz. 33

¹⁷ Voor een Nederlandse vertaling: <http://www.unhchr.ch/udhr/lang/dut.htm>

¹⁸ Voor een Engelse vertaling: <http://www.alhewar.com/ISLAMDECL.html>

wat betekent dat dan? Kan iedereen er daarom vrij over beschikken? Het antwoord op die laatste vraag moet duidelijk 'nee' zijn. Niet iedereen kan op ieder gewenst moment beschikken over de vrijheid die hij of zij wenst. Ten eerste zijn er veel mensen die van hun vrijheid beroofd zijn. Mensen die terecht of ten onrechte gevangen zitten. Maar ook zijn er mensen die aan een bepaalde afspraak met iemand anders gebonden zijn, ook zij kunnen wellicht niet helemaal in vrijheid handelen. De vraag die dit alles oproept heeft te maken met de mogelijkheid van de mens om zelf te beoordelen wat goed is en wat niet. Is het mogelijk dat de mens, zonder dat dit door een overheid of een hogere macht is opgelegd, het goede doet? Deze vraag is geen vraag van de laatste tijd, laat staan van de laatste paar millennia. In veel religies komt een vorm van de gulden regel voor, zoals we die kennen uit de tijd van Jezus. Zoals Mattheüs de woorden van Jezus heeft opgeschreven: *“Behandel anderen dus steeds zoals je zou willen dat ze jullie behandelen. Dat is het hart van de Wet en de Profeten.”*¹⁹ Dit komen we in soortgelijke bewoordingen tegen bij alle grote religies en bij veel kleinere stromingen zoals bijvoorbeeld Jainisme, Taoïsme en Humanisme.

In *‘Grundlegung zur Metaphysik der Sitten’* uit 1785 schrijft Kant: I should never act in such a way that I could not also will that my maxim should be a universal law.²⁰ Dit lijkt op de zogenaamde gulden regel die we in verschillende religies en levensvisies tegenkomen, zoals bijvoorbeeld het gezegde: Wat jij niet wilt dat u geschiedt, doet dit ook aan een ander niet.

Twee ervan zijn dat men alleen moet handelen volgens die maxime waarvan men tegelijkertijd kan willen dat ze een algemene wet wordt. Met andere woorden: je moet handelen op de manier waarvan je zou willen dat iedereen zo zou handelen. Een andere formulering is dat men zelf of via anderen de mensheid nooit slechts als middel maar tegelijkertijd altijd als doel moet beschouwen.

Deze beschouwing over religie en de rechten van de mens maken ons duidelijk dat we niet zomaar kunnen zeggen dat iets door een religie tot stand is gekomen. Net zo min kunnen we zeggen dat iets vanuit een cultuur is opgekomen. Vaak gaat het om een combinatie van cultuur, filosofie en religie. Ook in het geval van de rechten van de mens kan men dat stellen. En ook in het kader van dit onderzoek is dit een belangrijke notitie. Bij de rechten van de mens spelen cultuur, filosofie en religie een belangrijke rol en ook bij de ideeën over de ideale orde spelen deze een belangrijke rol. Het is niet alleen cultuur of alleen religie. Beide zijn vaak met elkaar verbonden.

¹⁹ Mattheus 7 vers 12 in de Nieuwe Bijbelvertaling 2004.

²⁰ vertaling in *Philosophical Ethics, An introduction to Moral Philosophy*, Tom L. Beauchamp, blz. 151.

Psychologie - Vier typen sociale relaties

In haar boek 'Social solidarity and the gift' doet Aafke Komter onderzoek naar de gift in verschillende culturen. Hierin behandelt ze ook de theorie van Alan Page Fiske²¹ over vier verschillende typen van sociale relaties. Deze wil ik hier nu kort behandelen.

Delen in een gemeenschap

In een gemeenschap gaat het niet om het individu, maar om de zorg voor elkaar. Belangrijke woorden zijn identificatie, zorg, solidariteit en vriendschap. Hierin worden zaken gedeeld vanwege een gevoel van relatie. Wat iemand heeft ontvangen speelt geen rol bij het geven aan een ander. Het belangrijkste is wat de ander nodig heeft. Wat veel gegeven wordt is voedsel, zorg en diensten.

Autoritaire ordening

De relatie in deze variant wordt gekenmerkt door ongelijkheid. Mensen zien elkaar als verschillend in sociale status en belangrijkheid. Van de hoogst geplaatste mensen in een relatie wordt verwacht dat zij het initiatief nemen in een sociale actie. Zij zullen als eerst een keuze mogen maken of een voorkeur uit mogen spreken. Ondergeschikten geloven dat hun ondergeschiktheid gerechtvaardigd is. Binnen dit model worden zaken uitgewisseld door een verlangen om de eigen status te benadrukken. Macht, prestige, bekendheid en voordeel zijn belangrijke criteria binnen deze relatie. In contrast met het gemeenschapsmodel is het in het autoritaire model gewoon om bijzondere en dure zaken te laten zien aan de buitenwereld als een statussymbool. Als voorbeeld hiervan dienen bovenmatige consumptie, uitstellen van statussymbolen. Kleren kunnen ook de functie hebben om de status van een persoon te benadrukken.

Gelijkheid vergelijken

Deze vorm van relaties is er één tussen gelijkgezinden. Mensen hebben wel een verschillende identiteit, maar zijn in andere opzichten elkaars gelijke. Mensen delen met elkaar en geven elkaar wel eens iets en hebben ook invloed op het leven van de ander, maar de één geeft niet meer dan de ander of de één heeft niet meer invloed dan de ander. Wat iemand aan een ander geeft heeft niets te maken met macht of met status. De dingen die iemand geeft zijn ook niet precies dezelfde als wat een ander geeft, maar ze zijn wel vergelijkbaar. De dingen die gegeven worden kunnen vaak wel naast elkaar gelegd worden en vergeleken worden, hierdoor ontstaat er gelijkheid door

²¹ Komter, Aafke E. Social solidarity and the gift, Cambridge 2005 blz.21-26

de giften te vergelijken. Door te geven aan elkaar ontstaat er een balans in de relatie tussen de verschillende personen.

Marktwerking

We hebben hierboven ook al gelezen over marktwerking. In dit model wordt de waarde van iets wat gegeven wordt of iets wat ontvangen is bepaald door de markt. De ratio speelt een grote rol in deze vorm van uitwisseling van goederen. Wanneer ik iets nodig heb, dan koop ik dat en de markt heeft bepaald hoeveel me dat gaat kosten en dus ook hoeveel het waard is. Bij deze vorm van relatie is er veelal geen sprake van een persoonlijke relatie tussen de personen die de transactie maken. Bij het besluit om iets te kopen spelen gevoelens voor degene die het product verkoopt geen rol. Bij een geven van iets aan een gelijkgestemde speelt dit wel degelijk een rol.

Een interpersoonlijke relatie zal, in de meeste gevallen gevormd zijn als een combinatie van deze vier basis psychologische modellen. Mensen gebruiken deze modellen op dezelfde manier als ze grammaticale regels gebruiken zonder dat ze zich hiervan direct bewust zijn. Volgens Fiske zijn deze modellen fundamenteel, ze zijn de basisregels voor sociale relaties.

De hierboven genoemde modellen geven inzicht in de achterliggende gedachten van het geven.

5. Veranderingen die van invloed zijn op de bronnen van het goed doen

In dit laatste hoofdstuk zal ik de verschillende zaken die we hierboven hebben behandeld bij elkaar brengen. Wat is het verband tussen de bronnen van goed doen aan de ene kant en veranderingen in deze tijd aan de andere kant. Wat betekent het dat de mens meer individualistisch is ingesteld dan pakweg 50 jaar terug. Welke gevolgen heeft dit voor de bronnen van het goed doen.

Afname sociaal kapitaal

Putnam heeft geconstateerd dat het Sociaal kapitaal de afgelopen jaren sterk is afgenomen. Hierdoor worden banden tussen mensen minder sterk en zal het moeilijk worden om een beroep te doen op buurman of buurvrouw wanneer iemand iets nodig heeft. We hebben gelezen dat het sociale kapitaal een vorm van kapitaal is die moeilijk uit te drukken is. Het is niet zoals arbeidskapitaal of economisch kapitaal. Het is wel duidelijk dat sociaal kapitaal een belangrijke rol speelt binnen de gifteconomie. Het gaat om diensten die verleend worden zonder dat daar direct een vergoeding tegenover staat of zelfs zonder dat daar een bepaalde waarde aan gekoppeld kan worden. Het is iets wat gegeven wordt aan gelijken uit het overzicht van relaties als het gaat om geven. Het wordt gegeven, maar op den duur zal de gever er ook weer iets voor terug krijgen. Dat kan zijn in de vorm van een dienst, maar dat kan ook zijn in de vorm van een product als een bedankje. Hiermee wordt de balans hersteld zonder dat het zo genoemd wordt door gever of ontvanger.

Wanneer dit sociale kapitaal afneemt zoals gezegd wordt, dan heeft dit gevolgen voor een samenleving. Of dit nu een straat is of een club of een dorp of een heel land, dat maakt niet uit, er zijn gevolgen. Doordat ik bijvoorbeeld mijn buurman niet goed ken, kan ik geen gebruik maken van het netwerk wat hij heeft wanneer ik een baan moet zoeken of wanneer ik een klus op moet knappen. Wanneer ik hem wel goed ken, dan weet ik dat zijn zwager een handige klusser is die wel eens een ander wil helpen voor een kleine vergoeding. Dit is een voorbeeld in het klein, maar in het groot zijn ze ook veelvuldig te vinden. Wanneer een politicus niet weet wat er speelt in zijn eigen woonplaats doordat hij te druk is met de landelijke politiek, dan verliest hij het contact met de inwoners van dit land, dan weet hij of zij niet meer wat er speelt in de dorpen en de steden, maar alleen wat er op landelijk niveau belangrijk is. De afname van dit sociaal kapitaal kan gezien worden als onderdeel van een grotere verandering die in de afgelopen decennia heeft plaatsgevonden: de mens is meer individualistisch geworden. Sinds de industrialisatie is dit proces op gang gekomen en

tegenwoordig wordt ook vaak gezegd dat we in het westen in een geïndividualiseerde samenleving wonen. In de verhalen die we in het begin van deze scriptie hebben gelezen over Joe, Margaret, Wayne en Brian kunnen we lezen dat er zeker iets van individualisme is ingeslopen in onze wereld. Maar het is niet zo dat iedereen per definitie alleen maar aan zichzelf denkt. Margaret geeft in haar verhaal aan dat ze het belangrijk vindt dat ze zichzelf kan ontplooiën, belangrijker dan dat ze zich inzet voor haar gemeenschap. Wayne vindt het ook belangrijk zichzelf te ontwikkelen en los te komen van de gemeenschap waarin hij is opgegroeid, maar hij geeft tegelijkertijd ook aan dat hij het belangrijk vindt dat hij zich inzet voor anderen. De verhalen op zich zijn dus verschillend en we zouden hieruit kunnen concluderen dat het wel meevalt met die individualistische instelling. Maar het is wel een feit dat hoe men denkt over eigen ontwikkeling en over de samenleving niet meer wordt bepaald door de gemeenschap waarin men is opgegroeid. Bij Joe zien we hier nog wel iets van terug. Hij kiest ervoor om zich in te zetten voor de samenleving mede omdat hem dit zo geleerd is. Maar toch heeft ook Joe een keus. Hij kan ervoor kiezen om het anders te doen. En dat is de grote verandering van de gemeenschapszin naar het individualisme: we hebben de keuze om te doen wat we willen. Wel spelen er bij deze keuze allerlei motieven een rol. Een motief kan zijn de waarden die iemand heeft overgedragen gekregen van zijn ouders. Deze kunnen meespelen in het maken van een beslissing, maar uiteindelijk moet iedereen zelf de keuze maken om al dan niet te volgen in de sporen van zijn of haar familie. Een persoon wordt verantwoordelijk geacht voor zijn eigen keuzes en zijn eigen daden, dat is denk ik de essentie van het individualisme. Zoals al eerder opgemerkt in deze scriptie speelt cultuur een belangrijke rol, ook op dit gebied. Individualisme is vooral een Westers begrip. In Oosterse en Zuidelijke landen is dit minder ontwikkeld. Hieraan wil ik geen oordeel koppelen. Ik waardeer het niet alleen als positief dat we in een geïndividualiseerde samenleving wonen. Dat we zelf een keuze kunnen maken is goed, maar het moet niet ten koste gaan van anderen. Ook wanneer we kijken naar de bronnen van het goed doen speelt de spanning tussen individu en groep een rol. Kiezen we voor ons eigen belang of kiezen we voor het belang van de groep of de ander? Nietzsche erkent het belang van de groep en ook het belang van de moraal binnen een groep. Maar omdat mensen zo verschillend zijn moeten we uit een moraal binnen een groep geen regels halen over hoe we om moeten gaan met elkaar. De ideeën van de kudde moeten heersen binnen de kudde en niet daarbuiten zo zegt hij. Verder vindt hij dat één moraal voor iedereen geen recht doet aan de diversiteit die er onder mensen is. Dit zou betekenen dat er geen algemene regels op te stellen zijn over hoe we met elkaar om moeten gaan. Want iets wat ik vanzelfsprekend vind, vindt een ander misschien een vreemd idee.

Wanneer we kijken naar het streven naar gelijkheid van Rawls, dan komen we tot de conclusie dat de groep een belangrijke rol hierin speelt. Rawls zegt dat het belangrijk is bij de

inrichting van een samenleving rekening te houden met de mensen die het minder hebben dan jijzelf. Door je voor te stellen dat jij ook in die minder bedeelde positie terecht kunt komen, zul je bij het inrichten van de samenleving rekening houden met deze positie. De politiek houdt zich bezig met de inrichting van de samenleving en deze zal dus rekening moeten houden met de ander. Volgens Rawls is het dus van groot belang dat we ons wel richten op de ander.

Sloan Wilson geeft aan dat het voor onszelf het beste is om rekening te houden met de ander. Het is dus eigenlijk een verregaande vorm van individualisme dat je rekening houdt met anderen, zodat je daar uiteindelijk zelf beter van wordt. Wanneer we in een samenleving omzien naar elkaar, dan zal deze samenleving sterker worden en meer kansen hebben te overleven dan een samenleving waar dit niet gebeurt. Wanneer in een voetbalteam allemaal zeer goede voetballers bij elkaar gezet worden, dan geeft dit nog geen garantie voor succes. Wanneer de spelers hun eigen ego even aan de kant zetten en zich voor elkaar inzetten, dan zullen ze een maximaal resultaat behalen. Wanneer ze inzien dat ze sterker worden door samen te spelen, dan zal het persoonlijke resultaat (voor even) naar de achtergrond verdwijnen.

Individualisme speelt dus zeker een belangrijke rol in de Westerse samenleving, maar toch zien we ook dat er op veel terreinen de aandacht voor de gemeenschap, de aandacht voor de ander blijft en dat deze zelfs uiteindelijk positieve gevolgen heeft voor het individu. Zo is het ook met het sociaal kapitaal. Uiteindelijk heeft het individu voordeel van de investering die hij doet in sociaal kapitaal. Wanneer ik investeer in een relatie met mijn buurman, dan zal dit op enig moment terug betaald worden.

Emancipatie

Een andere ontwikkeling die de laatste 50 jaar sterk aan kracht heeft gewonnen is de emancipatie. Emancipatie kan omschreven worden als het streven naar gelijke behandeling. Dit kan dan gaan om iedere groep die oneerlijk behandeld wordt ten opzichte van een andere groep. Bijvoorbeeld over mensen van verschillende rassen die verschillend worden behandeld. Vaak wordt de term emancipatie gebruikt wanneer het gaat om de gelijkheid (of het verschil) tussen mannen vrouwen. In het kader van mijn onderzoek wil ik het ook over deze manier van emancipatie hebben. Het onderwerp heeft te maken met het vorige, de individualisering. De individualisering heeft de emancipatie van de vrouw aangewakkerd. De vrouwen in Westerse landen hebben nu veelal dezelfde rechten als de mannen. In andere

landen is dit niet overal het geval. In de Westerse wereld heeft dit voor veel verandering gezorgd.

We hebben gelezen over de verschillende vormen van economie, waaronder de gifteconomie. Onder deze gifteconomie vallen ook alle soorten van onbetaald werk zoals daar bijvoorbeeld het werk is wat gedaan wordt in de huishouding of in de opvoeding van kinderen. Voor dit werk wordt in veel gevallen niet betaald. Door de emancipatie van de vrouw is er meer waardering gekomen voor het werk wat altijd als vanzelfsprekend werd geacht. In sommige minder ontwikkelde landen is het juist weer heel normaal dat er door de man aan de vrouw wordt betaald voor huishoudelijke taken.

Een groot deel van de taken van een huishouden worden aan het niveau van de gifteconomie onttrokken en worden opgenomen bij de markteconomie. Dit heeft tot gevolg dat aan de ene kant mannen er vrouwen meer gelijk worden behandeld, maar aan de anderen kant wordt het ook weer moeilijker voor vrouwen om een keuze te maken voor aan de ene kant werken en aan de andere kant de zorg voor kinderen en huishouden. Vrouwen worden tegenwoordig bijna gedwongen een baan te nemen omdat de vaste lasten in een huishouden zo hoog zijn. Een gevolg hiervan voor het goed doen voor anderen is dat vrouwen nu ook minder tijd hebben om om te zien naar anderen. Door de emancipatie wordt er dus minder gegeven. Dat is in ieder geval zo wanneer het gaat om de huishoudelijke taken. Deze worden nu vaker uitbesteed aan anderen, die er wel voor betaald krijgen. En waarschijnlijk geldt het ook voor het geven aan anderen, in welke vorm dan ook.

We hebben nu twee ontwikkelingen genoemd die sterk met elkaar te maken lijken te hebben. Ook een derde ontwikkeling zouden we kunnen zien als een gevolg van het individualisme, namelijk de rol die religie speelt bij het goed doen.

Rol van religie als het gaat om goed doen

In iedere religie zijn verschillende dimensies te onderscheiden. Ninian Smart²² komt in een vergelijkende studie van godsdiensten en levensbeschouwingen tot zeven dimensies. Deze dimensies zijn:

- De praktische en rituele dimensie
- De experimentele en emotionele dimensie
- De verhalende dimensie
- De dimensie van de doctrine en de filosofie
- De ethische en wettelijke dimensie

²² Smart Ninian, *The World's Religions*, Cambridge 1998

- De sociale en institutionele dimensie
- De materiele dimensie

Op deze verdeling is veel aan te merken. We zouden er ook voor kunnen kiezen om de praktische en rituele dimensie uit elkaar te halen en niet als één te beschouwen. En de institutionele dimensie hoort misschien ook wel bij de materiele dimensie. Maar wat deze verdeling in ieder geval duidelijk maakt is dat wanneer we over religie praten we het niet hebben over een beweging of een levensbeschouwing die eenvoudig te verklaren is.

In het geval van dit onderzoek richten we ons vooral op de sociale dimensie van religie terwijl het ook zeker raakvlakken heeft met de ethische en de filosofische dimensie.

In iedere grote godsdienst zijn er ideeën over hoe een samenleving ingericht dient te worden en over hoe burgers met elkaar om dienen te gaan. In het Hindoeïsme en Boeddhisme speelt het idee van een volgend leven een belangrijke rol. Mensen moeten een goed leven leiden om zo een volgend leven te verdienen. Het leven wat iemand geleefd heeft bepaald of diegene terug komt als mens, als dier of misschien wel als geest. Wanneer iemand slecht heeft geleefd dan kan het ook zijn dat dier persoon in de hel terug zal komen. Daarnaast kent het Hindoeïsme een kastensysteem. Een systeem wat misschien officieel al lang is afgeschaft, maar wat in de levens van veel mensen nog steeds een grote rol speelt. Men gaat niet om met mensen van een andere kaste. Er wordt niet onderling gepraat, gegroet en zeker niet getrouwd. Ook hier is de enige mogelijkheid om aan een kaste te ontsnappen een goed leven leiden en hopen dat je in een hogere kaste opnieuw geboren wordt. In de Islam zijn er ook ideeën over hoe men met elkaar om moet gaan. De rijken moeten omzien naar de armen en hen ook de kans geven om bijvoorbeeld een pelgrimsreis naar Mekka te maken. Verder is het doen van giften één van de verplichtingen van molims zoals deze zijn opgetekend in de vijf zuilen van de Islam.

Daarnaast hebben religies ook ideeën gevormd over waar het kwade vandaan komt. Dit heeft ook te maken met ideeën die er zijn over het goede. Bijvoorbeeld in hoeverre het goede in de mens zit. Is de mens van nature een goed wezen die door andere zaken wordt aangezet tot het slechte of zit er in iedere mens wel iets van het goede en van het slechte? Op dit soort vragen geven religies ook een antwoord.

‘Tot ver in de vorige eeuw voerden kerken voor grote delen van de bevolking de regie en supervisie bij de aspecten van sociale cohesie die in dit hoofdstuk besproken

worden. Zij vormden de basis van het systeem van geïnstitutionaliseerde segmentatie dat (vanaf 1935) met de term 'verzuiling' wordt aangeduid. Zij leverden de fundamenteën en definieerden de grenzen van de collectieve identiteit voor katholieken zowel als gereformeerden, waarbij de gelovigen omringd waren met een hecht netwerk van organisaties die hen van de wieg tot het graf binnenboord hielden.³ 'Soeverein in eigen kring' werd met geestverwanten gestudeerd en gestemd, gesport en gewoond, gebruik gemaakt van zorginstellingen en vakbonden, de krant gelezen en naar de radio geluisterd – alles in een bezielde verband. Beide volksdelen (maar ook de socialisten) organiseerden massale bijeenkomsten als vaste onderdelen van hun jaarprogramma. Zulke grootschalige samenkomsten vonden overal en in diverse vormen plaats – van de landelijke velddagen van het Leger des Heils (vanaf 1929) tot de massachoreografieën van de katholieke meisjesbeweging De Graal (in de jaren dertig), en van het grootse jubileum van de Jongelingsverenigingen op Gereformeerde grondslag (1938) tot het geheel gevulde Olympisch Stadion te Amsterdam waar de Amerikaanse evangelist Billy Graham sprak (1954).²³

Uit bovenstaande blijkt duidelijk dat de rol van religie in de afgelopen jaren sterk is veranderd. Waar in de jaren na de tweede wereldoorlog de kerken bomvol zaten, daar stromen ze sinds de jaren zestig steeds sneller leeg. Kerken vragen zich af hoe ze de mensen nog kunnen bereiken, wat ze moeten doen om hun boodschap aantrekkelijker te maken. Waar in het verleden bepaalde taken, zoals bijvoorbeeld de zorg voor ouderen of de zorg voor minder bedeedden door de kerk werd opgepakt, daar heeft nu de overheid veel zaken geregeld in het zorgstelsel. De rol van kerken op het maatschappelijk vlak lijkt uitgespeeld in de afgelopen jaren. Sommige kerken maken daarom een beweging naar buiten en zetten hun deuren open zodat mensen kunnen zien wat er zich eigenlijk afspeelt achter die grote deuren. Andere kerken maken een beweging naar binnen en proberen de leden die ze al hebben nadrukkelijker aan zich te binden.

Deze ontwikkelingen binnen kerken zeggen nog niet veel over religieuze gevoelens die leven bij mensen. De mens heeft steeds meer mogelijkheden om te kiezen hoe hij of zij zijn leven indeelt en daarbij hoort ook de keuze voor een religie of de keuze om hier niet aan mee te doen. Maar ook wanneer men ervoor kiest om er wel aan mee te doen, dan nog is het maar de vraag of dit in een georganiseerde religie is of dat men ervoor kiest zelf te voorzien in de behoefte aan religie. Wanneer ik bijvoorbeeld kijk naar een kerkdienst in de Christelijke traditie, dan worden daar wel waarden in uitgesproken die we ontleenen aan de bijbelse

²³ Betrekkelijke betrokkenheid, *Studies in sociale cohesie*, Sociaal en Cultureel Rapport 2008, Paul Schnabel e.a. Blz 389-390

moraal. De tien geboden worden in veel kerken nog iedere zondag gelezen. Maar daarnaast worden de mensen in de prediking ook regelmatig aangesproken op hun gedrag en worden handvaten aangereikt als het gaat om het handelen in het dagelijks leven.

Secularisatie, emancipatie en de afname van het sociaal kapitaal zouden we allemaal kunnen zien als gevolgen van het toenemende individualisme. We moeten ons eigen geloof vinden, we mogen niet afhankelijk zijn van anderen en we hoeven niet persé iets te doen in een club, als we het zelf maar naar onze zin hebben. Maar wat zeggen deze ontwikkelingen nu over het goede doen?

Door de genoemde ontwikkelingen komen we minder in contact met anderen. We komen niet meer in de kerk waar we met mensen omgaan. We komen niet meer op de sportvereniging, want we kunnen ook heel goed zelf sporten en we hebben ook geen partner meer nodig om gelukkig te zijn of om bijvoorbeeld kinderen te krijgen. We kunnen alles alleen en we doen ook veel alleen. Hierdoor komen we op veel vlakken van de samenleving nauwelijks nog in contact met andere mensen. We kennen niet meer de nood van onze buurman omdat we hem nooit meer tegenkomen, we kennen de nood aan de andere kant van de wereld nog wel van krant en TV, maar de krant kunnen we omslaan en de TV kun je uitzetten. We worden niet meer door een kerk of door deelnamen aan een club opgeroepen om ons in te zetten voor de ander dichtbij of ver weg.

Conclusie

De genoemde veranderingen zijn allen van invloed op het dagelijks leven. We zien dagelijks om ons heen de gevolgen van de afnemende interesse in het kerkelijke. Kerken worden te koop gezet. Predikanten kunnen solliciteren op banen voor 12,8% waar voorheen een volledige baan, ook in de kleinste dorpen was. Ook de emancipatie speelt een belangrijke rol in ons dagelijks leven waar het gaat om zaken als de zorg voor kinderen, maar ook de zorg voor ouderen. In verenigingen en clubs neemt het ledenaantal zienderogen af en soms moeten verenigingen zichzelf dan ook opheffen.

Zijn dit nu allemaal gevolgen van het voortgaande individualisme? Kunnen we alles op één grote hoop gooien en daar met een beschuldigende vinger naar wijzen. Heeft het feit dat een ieder verantwoordelijk is voor zijn eigen daden alleen maar negatieve kanten of zijn er ook goede kanten aan te ontdekken?

Zoals uit deze scriptie blijkt zitten er ook zeker goede kanten aan het individualisme. Een mens kan aangesproken worden op zijn daden, zonder dat hij zich kan verschuilen achter een groter geheel. De oorsprong van het individualisme wordt meer dan eens gezocht in de economische ontwikkelingen. Doordat mensen met elkaar handel zijn gaan drijven, zijn ze in aanraking gekomen met mensen die er andere ideeën op na houden. Mensen uit andere culturen, met verschillende religies. Door het contact met andersdenkenden gaan veel mensen zichzelf vragen stellen over de eigen meningen en de eigen geloofsovertuigingen. Door de komst van moderne communicatiemiddelen zijn deze contacten nog eens vele malen vereenvoudigd en versneld. Tegenwoordig hebben we niet meer dan een paar seconden nodig om contact te maken met iemand aan de andere kant van de wereld. Hierdoor zijn we 's ochtends bij het opstaan bijna onmiddellijk op de hoogte van wat er vannacht is gebeurd in de wereld. Deze informatie vraagt erom om geïnterpreteerd te worden en van de moderne mens wordt verwacht dat hij of zij dit allemaal kan.

Maar de praktijk wijst uit dat veel mensen het moeilijk vinden om te gaan met andersdenkenden. De ene mens vindt het bijzonder interessant hoe het eraan toe gaat in andere religies, maar weet niet goed hoe deze te combineren zijn met zijn eigen overtuigingen. Een andere vindt het bij voorbaat niets omdat hij bang is zijn eigen overtuigingen overboord te moeten gooien. Deze persoon gaat de uitdaging niet aan uit angst dat hij zijn eigen geloof verliest.

Doordat we met elkaar in contact komen, doordat we bij de voetbalclub met elkaar praten over wat we tegen zijn gekomen, leren we te relativieren. We leren dat te relativieren wat nieuw op ons afkomt, maar ook dat wat we allang dachten te weten. We worden gedwongen na te denken over wat we altijd al wisten. Door het gesprek aan te gaan met de ander weten we wat hem of haar beweegt. Wanneer we dit gesprek uit de weg gaan, dan blijven de verschillen tussen mijzelf en de ander staan en de kans is dan groot dat deze verschillen groter worden.

We leven in een geïndividualiseerde samenleving, daar kunnen we niet omheen. Dit is ook niet alleen maar negatief. We hebben nu de mogelijkheid om meer invloed op ons eigen leven uit te voeren. Wanneer we meerderjarig zijn, dan hoeven we niet meer te doen wat anderen ons zeggen wat we moeten doen. We kunnen ervoor kiezen onze ouders op te volgen en hetzelfde werk te gaan doen. Maar we kunnen er ook voor kiezen om ons eigen pad te gaan en iets compleet anders te gaan doen.

Deze enorme keuzevrijheid is naar mijn mening een positieve ontwikkeling. Maar tegelijkertijd brengt dit ook weer verantwoordelijkheden met zich mee. En deze verantwoordelijkheden zijn voor veel mensen moeilijk alleen te dragen. Hier kunnen contacten die gemaakt zijn in de kerk of op de sportclub een belangrijke rol spelen. De dominee wordt allang niet meer gezien als iemand naar wie men op moet zien. Waar de dominee 40 jaar geleden werd behandeld als één van de notabelen van het dorp, daar is hij tegenwoordig ook maar gewoon een mens, net als trouwens de andere notabelen.

Op spiritueel vlak kunnen we het allemaal zelf uitzoeken, maar we kunnen ook nog steeds naar de kerk gaan en luisteren naar iemand die ons richtlijnen geeft over hoe we ons dagelijks leven in kunnen richten. We kunnen ervoor kiezen om zelf al onze problemen op te lossen, maar we kunnen er ook over praten met anderen. Dit levert vaak in ieder geval wat opluchting doordat we het verteld hebben aan iemand anders. We zijn niet meer alleen de drager van dit probleem.

Veel mensen hebben behoefte aan een vorm van leiding in het leven, aan een leidraad. Zoals gezegd is het moeilijk om al deze beslissingen alleen te moeten nemen. Een kerk, een partnerschap of een vereniging kan hierin een belangrijke rol spelen.

We hebben gekeken naar de bronnen van het goed doen in deze scriptie. Wat zijn nu de gevolgen van de genoemde individualisering voor deze bronnen. Mensen komen minder dan voorheen bij elkaar om te praten over problemen van zichzelf, maar ook over de

wereldproblematiek. Hierdoor zullen mensen minder snel tot actie overgaan. De mens heeft al zorgen genoeg aan zichzelf, moet hij dan ook nog omzien naar anderen?

Zoals we hebben gezien in de voorbeelden van Sloan Wilson is het van belang dat we ook omzien naar anderen. Dit is niet alleen voor die ander van belang, maar ook voor onszelf. Door om te zien naar anderen verhogen we de kans om te overleven ook voor onszelf. Door de ander sterker te maken worden we als groep ook sterker en zullen we meer mogelijkheden hebben om te overleven.

Ook wanneer we kijken naar de theorie van Rawls blijft gelden dat het goed is om te zien naar anderen. Want ook nu bestaat er nog steeds een kans dat wij zelf ooit in eenzelfde situatie terecht komen.

Afgezien dus van religieuze overwegingen is het van het grootste belang dat we omzien naar de ander.

Bronlijst

- R.N. Bellah et al., *Habits of the heart: Individualism and commitment in American life*, London: University of California Press, Ltd. 2008.
- H. Tieleman, *In het teken van de economie: Over de wisselwerking van economie en cultuur*, Baarn: Ambo 1991
- M. van der Meulen, *Vroom in de Vinex: kerk en civil society in Leidsche Rijn*, Maastricht: Shaker Publishing 2006
- W.B.H.J. van de Donk, A.P. Jonkers, G.J. Kronjee en R.J.J.M. Plum (red.), *Geloven in het publieke domein: verkenningen van een dubbele transformatie*, Amsterdam: AUP 2006
- R. D. Putnam, 'Bowling Alone: America's Declining Social Capital', *Journal of Democracy* 1995,6), blz. 65-78
- R. Duncan, *Why be good: ? A historical introduction to Ethics*, Oxford: OUP 2008, blz. 160
- A.A.A. Prosman, *Geloven in Nietzsche: Over de verhouding van Nietzsches nihilisme tot de theologie*, Amsterdam, Vrije Universiteit 2007, blz. 124
- D. S. Wilson, (2006) 'Human groups as adaptive units: toward a permanent consensus' in P. Carruthers, S. Laurence, S.P. Stich eds. *The Innate Mind: Culture and Cognition*. Oxford, OUP p. 2
- A. Hastings, *A world History of Christianity*, London: Cassel 1999, blz. 417v.
- T.L. Beauchamp, *Philosophical Ethics: An introduction to Moral Philosophy*, Georgetown: Georgetown University 2001 blz. 151
- A.E. Komter, *Social solidarity and the gift*, Cambridge: CUP, 2005 blz.21-26
- N. Smart, *The World's Religions*, Cambridge: CUP, 1998 blz 1-21
- P. Schnabel e.a., *Betrekkelijke betrokkenheid: Studies in sociale cohesie*, Sociaal en Cultureel Rapport, SCP 2008, Blz 389-390

Internetbronnen:

- <http://www.goededoelen.nl> (20-05-2008)
- <http://www.unhchr.ch/udhr/lang/dut.htm> (20-09-2008)
- <http://www.alhewar.com/ISLAMDECL.html> (20-09-2008)